

## ПРИКАЗИ

### **Vesna Polovina: SEMANTIKA I TEKSTLINGVISTIKA. Beograd, 1999, 245 str.**

1.0. Књига *Семантика и текстлингвистика* Весне Половине, професорке лингвистике и лингвистике текста на Филолошком факултету у Београду, представља не само њена истраживања из семантике и текстлингвистике (лингвистике текста) него и неку врсту уџбеника, приручника за семантику и текстлингвистику, које се као посебни предмети предају на овом факултету. Зато је садржај књиге, подељене у два дела, дат синтетички и аналитички. Први део под насловом *Из историје семантике и текстлингвистике* је историјско-синтетички и даје преглед и развојне путеве ових двеју лингвистичких дисциплина у две посебно насловљене целине: *Кратак преглед историје семантике* и *О развоју текстлингвистике*. Други део садржаја књиге, аналитички конципиран, под насловом *Неки актуелни проблеми семантике и текстлингвистике*, садржи десет радова који се баве одређеним текстуално-семантичким проблемима и који су по теоријско-методолошкој заснованости добри примери критичког прихватања и допуњавања одређених теоријских модела и метода. Појединачни проблеми и појаве из области лингвистике текста сагледавају се у књизи у склопу ширих, категоријалних проблема. Тако се разматра не текстуално-семантичке појаве прате, не само с обзиром на удео у њима јединица и супрасегментних елемената различитих језичких нивоа, од фонетског до макротекстуалног, него и с обзиром на основне законитости функционисања јединица језичког система: законитости језичког континуума на временској и просторној равни и на равни хијерархијских односа (део – целина, опште – појединачно, подређено – надређено). Оваквим довођењем у везу одређених језичких појава В. Половина у својој књизи открива правила њиховог умрежавања у мисаоно-сазнајном – когнитивном апарату корисника језика, било да се ово умрежавање разматра у језичкој продукцији било у језичкој интерпретацији.

1.1. Неки од радова већ су раније објављени, а у књизи су дати у нешто измењеном виду и прилагођени намени и сврси саме књиге. Тако је редослед

радова уређен према уџбеничком карактеру књиге. На почетку су дати радови који се баве основним појмовима лингвистике текста, а затим долазе они у којима се постављају и решавају одређени проблеми, да би се у завршном раду довели у везу не само разматрани проблеми, него и многи други из домена анализе макротекста, и то са становишта продукције и са становишта интерпретације.

2.0. У прегледу развоја семантике и лингвистике текста В. Половина је представила оне ставове, разматрања и појмове, који су нашли упориште у савременим теоријама. Тако овај преглед указује на традиционалну заснованост најновијих приступа феноменима семантике и текстлингвистике и на њихову повезаност са другим лингвистичким и антрополошким теоријама. Пут развоја ових двеју дисциплина који се одвијао кроз дезинтеграцију опште теорије језика, како показује ауторка књиге, обрнут је данашњој тенденцији њихове интеграције преко интердисциплинарног приступа језичким феноменима. Историјски развој лингвистичких дисциплина, као и саме језичке појаве којим се ове дисциплине баве, одражавају законитости континуитета. Књига В. Половине *Семантика и текстлингвистика* представља два круга тог континуитета: континуитет у развоју лингвистичких дисциплина и континуитет у односу језичких појава.

2.1. У представљању историје семантике обухваћен је период од старе индијске филозофије до данас. Развојну етапу до XIX века, када је семантика издвојена као посебна дисциплина, обележиле су индијска филозофска школа са формалном логиком и Панинијевом формалном граматиком; античка филозофска школа Платона и Аристотела са дефиницијом речи која је наговестила Сосирово поимање језичког знака; средњовековно тумачење значења са психичког, религиозног и етичког аспекта и западноевропско просветитељско разматрање односа језика и разума. Термин "семантика" за дисциплину о значењу први је употребио М. Бреал, француски лингвиста и Сосиров учитељ. У његовом приступу значењу разматрани су проблеми сужавања и ширења смисла, значења, тако да он уводи термин "полисемија". У овом периоду до Сосира семантика је већ била наука о значењу. Проблеми значења били су класификовани у категорије: ширење значења, сужавање значења, генерализација значења, спецификација значења, метафоризација, радијација, ирадијација и многе друге.

2.2. На почетку XX века семантика се развијала под утицајем психолога Јунга и Фројда и разматран је проблем промене смисла. За структурализам у семантици најважније је постулирање идеје о семантичким пољима.

2.3. Развој семантике после Сосира ишао је у више праваца, који су у књизи представљени као структурно-компонентна, генеративна и формална семантика. У оквиру сваке од њих постојале су различите школе чије су главне поставке са базичним појмовима, терминима, представницима и међусобним разликама детаљније представљене у књизи, а у даљем излагању биће истакнуте само најбитније њихове карактеристике.

2.3.1. У оквиру структурно-компонентне семантике представљене су копенхашка школа (Хјемслев), америчка дескриптивна школа (Блумфилд), прашка лингвистичка школа (чији је представник био и А. Белић) или руска формалистичка школа (Јакобсон, Трубецкој, Карцевски и Хавранек). Као резултат њихових семантичких истраживања, која су представљена у књизи, поменућу само оне појмове који се и данас употребљавају у новим теоријским приступима. То су: семантичке компоненте (семе), ситуационо и језичко значење и функција језичких јединица.

2.3.2. У оквиру генеративне граматике, чији је творац Н. Чомски, развија се и до данас актуелна теорија генеративне семантике. Њени оснивачи су филозофи Х. Кац (J. Katz), Хери Фодор (Jerry Fodor) и П. Постал (P. Postal). Они су актуелизовали компонентну анализу и увели семантичку компоненту у опис генеративне граматике. Важни појмови ове семантике су: лексичка јединица, правила селекције, синтаксички означивач (маркер), семантички означивач, спецификатори, селекциона ограничења, семантички метајезик, декомпозиција лексичких јединица, универзалност семантичких компоненти и др.

2.3.3. Семантика која користи логичку анализу представљена је у књизи као формална семантика (семантика истиносних услова, модел-теоретска семантика и др.). Основно њено опредељивање, како је представљено у књизи В. Половине, јесте да се природни језици могу описивати као интерпретирани формални системи. Представници формалне семантике су филозофи и логичари: Г. Фреге (G. Frege), А. Тарски, Д. Дејвидсон (D. Davidson) и Р. Монтегју (R. Montague). Они уводе следеће појмове: модели чињеница и ситуација, модел формално логичке структуре, математички модел ситуације, логички метајезик, квантификација, екстензионо и интензионо значење, могући светови,

услови истинитости, денотација реченице као истиносна вредност, дистинкција између смисла и референције и др. Они показују да се разлике између два значења могу прецизно изразити формулама.

2.3.4. Најновији токови од седамдесетих година, како истиче В. Половина, резултирали су у когнитивној лингвистици и семантици чији је најзначајнији представник Г. Лејкоф (G. Lakoff). За представнике ове теорије карактеристично је да не издвајају језичке нивое и да истичу следеће појаве у језику: метафоризацију, основне концептуалне оквири, грађење језичког исказа, менталне структуре и менталне процесе.

У оквиру когнитивне теорије издваја се прототипска теорија, која се бави категоризацијом на основу прожимања типичног са нетипичним. Оснивач ове теорије је Е. Рош (E. Rosch), а појам прототипа представља се као психолошки модел универзалне категорије. Теорија прототипа данас има ограничену примењивост, због нерешеног проблема релација које се јављају у вишезначности на основу разних смислова и разних референата, а примењива је у области перцептивне реалности, природних врста и вештачких предмета.

Значајне су и следеће теорије: теорија метафоризације (Г. Лејкоф и М. Хонсон) са појмовима: конвенционална и анимистичка метафора, идеализовани когнитивни модели, оквири, концептуална поља, когнитивни концепт, просторни феномени, менталне слике, схеме и др.; когнитивна семантика А. Вјежбицке са принципима и појмовима: универзална људска когниција, употреба природног језика у тумачењу значења, изналагање појмовних семантичких примитива, универзална граматика семантичког метајезика; теорија строге формализације у семантици Б. Потјеа (Pottier); аналитички приступ семантичком и језичком домену социјалне когниције Р. Хекендофа и социосемантички приступ В. Касевича.

Данас се, како истиче В. Половина, показују интересовања за нове области семантике: експресивна семантика, полилектална семантика, семемотактика и др. У експанзији су когнитивни приступи семантици врло различитих, па чак и супротних усмерења, заснованих на традицији, на генеративној теорији, на когнитивно-функционалној теорији, а у највећој мери су интердисциплинарни и интегративни. Једни у приступу тумачењу значења дају примат употреби природног језика, други геометријско-алгебарским приказивању семантичких факата и појава, трећи истичу проблеме културне и онтолошке компо-

ненте у тумачењу значења у људској комуникацији, нарочито у области дискурса, а неки се опредељују за експериментална испитивања.

2.4.1. Почетке развоја текстлингвистике ауторка прати, такође од старе индијске филозофије до наших дана. До издвајања лингвистике текста као посебне дисциплине у XX веку, од најзначајнијих раздобља и усмерења, која су подробније представљена у књизи В. Половине, поменућемо само нека: индијско филозофско-религиозно интересовања за текстове и инсистирање на јасном и сажетом стилу; античко акрибично испитивање текстова, нормирање језичке културе и издвајање реторике као посебне дисциплине; изучавање језика у средњем веку у вези са чувањем и преписивањем старих религиозних текстова; усмереност на кодификацију говора и конверзације, методолошка заснованост филолошког испитивања, бављење стилем у ХВИИИ веку и развој историјске и компаративне филологије у XIX веку на писаним текстовима и њиховом објашњавању.

2.4.2. У XX веку непосредном издвајању текстуалне лингвистике као посебне дисциплине претходила је појава руске формалистичке школе, чије је учење по Европи и Америци проширио Р. Јакобсон. Ова школа се одликовала специфичним лингвистичким изучавањем стила, касније названим лингвистичка стилистика или лингвостилистика. Текстлингвистика као научна дисциплина датира од 40-тих година овог века, тако да се појам текста као надреченичне целине тих година јавља и у учењима А. Белића. Већ у учењу К. Буста (К. Voost) издвајају се важна средства за везивање реченица: лексичко понављање, употреба глаголских времена, парни везници, набрајање, упитне речи и др.

2.4.3. Последњих деценија, како се у књизи истиче, издвајају се три научне дисциплине у лингвистици текста: општа теорија текста, граматика текста и стилистика текста. Данас начин изучавања текста, по оцени В. Половине, зависи од правца у лингвистици.

2.4.4. Генеративна лингвистика, по запажању В. Половине, запоставила је анализу текстова, јер је своја учења базирала на реченици, па се седамдесетих година јавља реакција на такав однос према тексту и према граматичкој реченици и истиче се текст граматика (Ван Дијк) (Van Dijk), (В. Дреслер) (W. Dressler). Наглашава се важност анафоризације, употребе члана, слагања времена, односа тема – рема, пропозиције и др. Изучавање текста нарочито се раз-

вило у науци о стилловима, у теорији конверзације (Џ. Ферт) (J. Firth), у моделима структуре говорног језика (М. Халидеј) (M. Halliday) и у контрастивној текстлингвистици.

2.4.5. Данас се, како истиче В. Половина, текстлингвистика изучава и у домену фонетског нивоа и лексичког нивоа (партикуле, социјални деиктици, маркери и конектори). Изучава се семантика једне текстуалне структуре, типологија текстова, конструкција референце код стручних дискурса, продуктивност архетипова митолошких и етнографских тема, прагматички аспекти употребе исказа, анализа исказиваних режија, телефонски разговори и др.

3.0. У другом делу књиге В. Половина својим истраживањем, поред осталог, показује повезаност текстлингвистике са другим лингвистичким и антрополошким дисциплинама и њену интердисциплинарност.

3.1. У раду под насловом *Теоријски статус појмова **дискурс** и **текст*** ауторка је, на основу анализе релевантних обележја дискурса и текста, као и на основу илустративних примера, показала да текст и дискурс, као основне јединице текстуалне лингвистике, имају теоријски статус, што текстуалну лингвистику чини посебном дисциплином. Тако је оповргла схватања која такав статус доводе у питање.

3.2. У раду *Корпус лингвистика и њен значај за анализу дискурса и текста* представљена је корпус лингвистика као дисциплина описа језика на бази збирке текстова, која се појавила половином овог века у Америци, а у новије време брзо се ширила и у европској лингвистици. На корпусу је рађена граматичка и синтаксичка анотација, а данас се истражују могућности за семантичку и дискурсну анотацију. Утврђени су и параметри за многа методолошка питања и постављени нови проблеми. Развој корпус лингвистике данас, како нам показује ауторка, са разрађеном методологијом и савршеном техником која не захтева увек скупу опрему, даје велике могућности да се предности овог начина језичких истраживања искористе и у срединама са скромнијим могућностима, каква је и наша, и да се уз традиционалне начине истраживања (интуитивни, анкетирање и др.) убрза и омогући систематско истраживање језика. У нашој средини, по информацији из књиге, оформљен је корпус на Филозофском факултету у Новом Саду за потребе психолингвистичких истраживања којим руководи Свенка Савић, а на Филолошком факултету у Београду корпус ства-

рају сами истраживачи, аналитичари бавећи се одређеним проблемима, па и оним из домена лингвистике текста.

3.3. Рад *Методолошки аспекти стварања корпуса разговорног језика* надовезује се на претходни, па осим кратког историјата о стварању корпуса разговорног језика, који започиње крајем прошлог века, разматрани су и основни методолошки проблеми и начини њиховог решавања у стварању корпуса разговорног језика са којима су се суочавали лингвисти. У овом раду В. Половина је детаљно представила методологију рада и начине решавања проблема у стварању корпуса разговорног језика у српској лингвистичкој средини.

3.4. У раду *Дискурс у функцији когнитивне анализе језичких категорија*, за разлику од претходних углавном прегледних радова, представљени су резултати истраживања насловљеног проблема уз примену одређених теоријских оквира и методолошких поступака, чији су историјат, проблеми и начини решавања проблема представљени у претходним радовима. Крећући се у оквири-ма когнитивне лингвистике, ауторка је показала могућност успешног повезивања различитих теорија и њихових метода у анализи дискурса (писаног и говорног), и то: теорије релеванције, интерпретативне теорије, корпус лингвистике и статистике. Тиме је оповргла ставове оних лингвиста који могућност комбинације теорија и метода доводе у питање, или оних који су склони да, због недовољног познавања, доводе у питање ваљаност неке од новијих теорија. Резултати истраживања Весне Половине, са становишта савремених теорија, значајни су и по томе што за анализу узима когнитивне глаголе (*знати, мислити, разумети и сећати се*), глаголе перцепције (*видети, гледати, слушати*) на корпусу разговорног језика, као и когнитивну категорију памћења исказану у директном говору, цитираном у аутобиографијама, онако како је тај говор запамтио сам аутор. Закључке и правила до којих је дошла на богатом узорку српског (српскохрватског) језика упоредила је и проверавала на сличном корпусу руског, енглеског и француског језика. Дати су и табеларни прегледи свих релевантних резултата, за глаголе когниције стр. 127, а за глаголе перцепције стр. 131.

Когнитивну категорију памћења В. Половина је испитивала на аутобиографијама Пупина, Миланковића, Толстоја, Горког, Сартра, Моријака, Твена и Данканове, и дошла је до одређених закључака о општим особинама памћења и општим особинама исказа којима се оно изражава (134). Дат је и табеларни

преглед са подацима о глаголским облицима у исказима у директном говору и квантитативан односа облика директног говора (стр. 133).

3.5. У раду *Смисао континуитета и његова примена у лингвистици* представљена је теорија континуитета, њен историјат од античке грчке до данас, као и сам појам континуума као један од основних појмова когнитивне лингвистике. Теорија континуитета датира из XIX века, а нарочито се развила у XX веку у епохи стварања дијалектолошких атласа. Разматрање језичких појава у континууму унело је у лингвистику много нових појмова: језички савез, холистички приступ чињеницама (Трубецкој и Јакобсон), типологија на основу језичких модела (Гудшмит) (Gudschmidt), дијалекатски и географски континуум (П. Ивић). Значај овог појма ауторка показује и тиме што је он незаобилазан у приступу многим језичком појавама: у семантичкој теорији о односу дела и целине (М. Ивић), теорији градијенције (М. Халидеј) (М. Halliday), проблема посесије у језику (код нас С. Стојановић), у приступу прелазним категоријама (афикси и речи нпр.) и у области значења (А. Ф. Лосев), у схватању концептуализације и дељењу семантике на екстерну и интерну.

3.6. Континуум текстуалне целине и два кључна начина његовог реализовања В. Половина показује у раду *Кохезија и кохеренција*. У њему су представљени различити типови кохезије: понављање, делимично понављање, паралелизам, парафраза, проформа, елипса, граматичке категорије, анафора, катафора, егзофора, конектори и др. Показано је да је логичко-семантичка основа кохезије заснована на бинарности елемената, да се остварује лексичко-семантичким средствима: пуним речима, проформама, заменицама, понављањем, синонимима, антонимима, хиперонимима, апелативима, фатичким лексемама, партикулама и др. У раду је представљена и кохеренција; затим однос кохезије и кохеренције. У основи кохеренције је континуитет смислова у знању које се преноси текстом, па су за кохеренцију важни когнитивни процеси у повезивању смислова: стварање модела, схема на основу менталних процеса чије су јединице (оквири, сценарији, схеме, планови) хијерархијски уређене. На примерима текстова В. Половина разматра организацију кохерентне мреже концепата у разумевању и стварању текста, при чему истиче значај стилске вредности кохезије и кохеренције, што је нарочито битно за уметнички текст. Принцип постојања основне, глобалне пропозиције у продукцији, која чини

основу кохерентног ткања, основу на којој се гради читава макроструктура, показан је на примеру стварања књижевног дела, *Зоне Замфирове С. Сремца*.

Најтипичнији начини кохезије и кохеренције представљени су у осталим радовима В. Половине.

3.7. Тако у раду *Релаторски искази за реформулацију смисла у дискурсу* ауторка је на више примера из различитих дискурса показала битне карактеристике реформулације као посебне кохезивне категорије општења и категорије дискурса, која се јавља у ситуацији тражења семантичке тачности, а којој се у досадашњим граматичким и другим језичким приступима није поклањало довољно пажње.

3.8. Још један тип кохезије представљен је у раду *Понављање: семантичко-текстуална функција*, у коме је разматрано понављање као кохезивни структурни феномен, и његове текстуалне, функционалне и семантичке карактеристике. Имајући у виду резултате својих истраживања на одговарајућем корпусу и резултате истраживања још неких лингвиста, В. Половина је представила структурне, семантичке и когнитивне аспекте понављања као комуникативног и стилског средства, и то на нивоу реченице и на надреченичном нивоу у дијалошким текстовима и у књижевном тексту.

3.9. Кохезивну улогу лексичко-семантичких скупова В. Половина је показала у раду *Лексичко-семантички скупови у ткању континуитета песничког дела* (на грађи из Горског вијенца), из кога се може видети како се стварају међуодноси лексема и наметнутих изабраних поетских ограда десетерца и како је помоћу њих песник успевао да одржава континуум тема, идеја, значења и запажања.

3.10. У раду *Семантичке границе и међе на нивоу макротекста* разматра се насловљени проблем у вези са кохеренцијом у надреченичним деловима макротекста већим од пасуса, поглављима и читавим текстовима књига, за разлику од досадашњих лингвиста који су се овим проблемом бавили углавном у оквиру пасуса. На макроплану проблеми у вези са саставом текста тичу се односа "део – целина" који има своју психолошку заснованост. В. Половина је у раду показала семантичке структуре граница и међа на макротекстуалном плану и то слојевитом методом: изналажењем квантитативних и квалитативних когнитивних особина текста и његових интерпретативно-сазнајних одраза на читаоца. Анализу је вршила на границама и међама између поглавља и оних

поделељака који су обележени посебним језичким и графичким знацима и то на примеру дела И. Андрића, Д. Михаиловића и М. Павића. У закључку, В. Половина сумира резултате свог истраживања, што представља значајан део овог рада.

4.1. Књига *Семантика и текстлингвистика* В. Половине, како се из прегледа њеног садржаја види, обилује подацима о лингвистичким правцима и теоријама, о оснивачима и најважнијим представницима тих теорија, о решеним и отвореним питањима из области семантике и текстлингвистике, о повезаности језичких нивоа и интердисциплинарности у њиховом изучавању. Велика вредност књиге је и у њеном метајезику, који се одликује разуђеном терминологијом за именовање одређених језичких појава с обзиром на језичке нивое и на различите теоријске и методолошке приступе. Иако су многи термини углавном дефинисани или на неки други начин објашњени, а они који се тичу текстлингвистике и детаљније представљени, читање књиге знатно би олакшао појмовник са објашњењима, тим пре што је књига намењена и студентима. Велики број термина у књизи одражава слојевитост феномена којим се бави лингвистика текста као и интердисциплинарност у приступу оваквим феноменима. Зато, иако се књига од стране њеног аутора препоручује као нека врста уџбеника за студенте, она не може бити лако штиво, бар не за неко брже савлађивање. Тежина која је евидентна проистиче из тежине предмета којим се књига бави. Претпостављамо да се то има у виду, и да је за лингвистику текста као студијски предмет на факултету, предвиђена нека завршна фаза у студирању, или специјални курс за студенте са солидним филолошким и лингвистичким образовањем.

4.2. Књига *Семантика и текстлингвистика* препоручује се и лингвистима разних усмерења, јер ће сваки од њих у овој књизи наћи много тога што је значајно и за оно чиме се лично бави. Овако широк дијапазон књиге В. Половине проистиче из чињенице да су у њој представљене неке универзалне законитости које се тичу свих језичких нивоа и да сам предмет изучавања текстуалне лингвистике – текст/дискурс обухвата све језичке нивое. У питању су не само нивои које је традиционална лингвистика издвајала него и нови, до којих се дошло у даљим истраживањима, којим је својим радовима у књизи, како смо већ истакли, допринела и Весна Половина. За садашње стање у српском језику и за оне који се њиме баве нарочито је значајно представљање корпус

лингвистике и њене разрађене методологије, као и представљање континуума у језику. Законитости континуума у језику, како их је представила В. Половина у својој књизи, могле би се имати у виду за дефинисање статуса српског језика у односу на издвојене језичке ентитете хрватског и бошњачког језика, као и за одређивање стандардног језика на дијастратичком и на дијатопичком плану.

*Стана Ристић* (Београд)